

BOGANMELDELSER

INDUSTRIENS HISTORIE I DANMARK. Udg. af *Axel Nielsen*. II. *J. O. Bro Jørgensen*: Tiden 1730—1820. I komm. hos G. E. C. Gad. Kbh. 1943. 236 s.

Ogsaa dette andet bind af det stort anlagte værk om vor industris historie er som det første skrevet af en af vore yngre historikere, en af det slægtled, som i Arups skole og vel ogsaa paavirket af hele tidsaanden i ganske anden grad regner med de økonomiske udviklingslinier end de historikere, der skrev »Danmarks Riges Historie«, skønt jo f. eks. Erslev langt fra var blind for dem. Bro Jørgensen har ogsaa tidligere, først og fremmest i sin bog om forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. aarhundrede, beskæftiget sig netop med det tidsrum, som han nu igen behandler med industrien for øje.

Med hensyn til indføjning i værkets helhed kan det naturligvis ikke undgaas, at der, hvor flere forfattere skal samarbejde, bliver visse uligheder i behandlingsmaade og stofvalg. Det er naturligvis ganske underordnet, at Aksel E. Christensen i første bind først behandler manufakturterne og tilsidst i et par kapitler hjemmeindustrien og haandværkets begyndende industrialisering, medens Bro Jørgensen omvendt begynder med et afsnit: Husflid og haandværk i industrialiseringens tegn (s. 9—60) og dernæst gaar over til det andet og større afsnit: Manufakturter og fabrikker under statens protektion (s. 61—236). Mere har det at sige, at virksomheder og foretagender, som er blevet udførligt behandlet i første bind, og for hvis videre skæbne man derfor har faaet en vis interesse, slet ikke eller kun en passant omtales i andet bind. Det gælder saaledes Børnehuset, der som et amfibium af en korrektions- og forsørgelsesanstalt og et manufaktur optog saa bred en plads i første bind, men i andet bind kun lige nævnes uden nogen angivelse af dets fortsatte større eller mindre industrielle betydning. Det gælder ogsaa værkerne ved Mølleaaen, som i første bind tildrog sig en hovedpart af interessen. Selv om deres relative betydning i det tidsrum, som andet bind behandler, var gaaet tilbage i forhold til de københavnske manufakturter, vilde man dog gerne kunne følge dem; men medens nogle af dem, navnlig Ørholm, hist og her nævnes, er andre af dem slet ikke omtalt i andet bind.

Det er allerede sagt, at Bro Jørgensens fremstilling formelt er delt i to afsnit; i virkeligheden falder den dog snarere i tre. Det første, som omfatter 5 kapitler, er saglig inddelt og skildrer nærmest foruden den landlige husflid, for saa vidt den giver anledning til afsætning paa et større marked, den til visse godser knyttede industrielle virksomhed og købmæn-

BOGANMELDELSER

INDUSTRIENS HISTORIE I DANMARK. Udg. af *Axel Nielsen*. II. *J. O. Bro Jørgensen*: Tiden 1730—1820. I komm. hos G. E. C. Gad. Kbh. 1943. 236 s.

Ogsaa dette andet bind af det stort anlagte værk om vor industris historie er som det første skrevet af en af vore yngre historikere, en af det slægtled, som i Arups skole og vel ogsaa paavirket af hele tidsaanden i ganske anden grad regner med de økonomiske udviklingslinier end de historikere, der skrev »Danmarks Riges Historie«, skønt jo f. eks. Erslev langt fra var blind for dem. Bro Jørgensen har ogsaa tidligere, først og fremmest i sin bog om forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. aarhundrede, beskæftiget sig netop med det tidsrum, som han nu igen behandler med industrien for øje.

Med hensyn til indføjning i værkets helhed kan det naturligvis ikke undgaas, at der, hvor flere forfattere skal samarbejde, bliver visse uligheder i behandlingsmaade og stofvalg. Det er naturligvis ganske underordnet, at Aksel E. Christensen i første bind først behandler manufakturterne og tilsidst i et par kapitler hjemmeindustrien og haandværkets begyndende industrialisering, medens Bro Jørgensen omvendt begynder med et afsnit: Husflid og haandværk i industrialiseringens tegn (s. 9—60) og dernæst gaar over til det andet og større afsnit: Manufakturter og fabrikker under statens protektion (s. 61—236). Mere har det at sige, at virksomheder og foretagender, som er blevet udførligt behandlet i første bind, og for hvis videre skæbne man derfor har faaet en vis interesse, slet ikke eller kun en passant omtales i andet bind. Det gælder saaledes Børnehuset, der som et amfibium af en korrektions- og forsørgelsesanstalt og et manufaktur optog saa bred en plads i første bind, men i andet bind kun lige nævnes uden nogen angivelse af dets fortsatte større eller mindre industrielle betydning. Det gælder ogsaa værkerne ved Mølleaaen, som i første bind tildrog sig en hovedpart af interessen. Selv om deres relative betydning i det tidsrum, som andet bind behandler, var gaaet tilbage i forhold til de københavnske manufakturter, vilde man dog gerne kunne følge dem; men medens nogle af dem, navnlig Ørholm, hist og her nævnes, er andre af dem slet ikke omtalt i andet bind.

Det er allerede sagt, at Bro Jørgensens fremstilling formelt er delt i to afsnit; i virkeligheden falder den dog snarere i tre. Det første, som omfatter 5 kapitler, er saglig inddelt og skildrer nærmest foruden den landlige husflid, for saa vidt den giver anledning til afsætning paa et større marked, den til visse godser knyttede industrielle virksomhed og købmæn-

denes forlagsvirksomhed i byerne. I denne sammenhæng behandles i et af kapitlerne kniplingsindustrien, særlig bofast i visse dele af Sønderjylland, mens et andet kapitel er viet omtale af forlagsvirksomhed i hatte- og hanskeindustrien. Forfatterens afsnit 2 om manufakturer og fabriker under statens protektion kan atter deles i to dele. Den første, der omfatter kapitlerne VI—XIV (s. 61—160), giver en kronologisk fremskridende skildring af dansk industripolitik og dens resultater gennem omtrent 100 aar. Den anden del omfatter bogens to sidste kapitler (s. 161—236) og er en saglig inddelt fremstilling af visse forhold i industrien, i kapitel XV den bedriftsmæssige og økonomiske organisation tilligemed den tekniske udvikling, og i kapitel XVI forskellige forhold vedrørende arbejdskraften.

En meget væsentlig del af forfatterens anstrengelser er altsaa gaact ud paa at skildre den industripolitiske udvikling, der tager sit udgangspunkt i det 1735 oprettede »General landets økonomi- og kommercekollegium«, og gennem forskellige faser, hvor statens greb om industrien snart fæstnes, snart atter løsnes noget, fører over højmerkantilismen med toldrullerne i 1762 og 1768 frem til den af liberalismen paavirkede friere toldpolitik fra 1797. Ud fra selvstændige arkivstudier er det lykkedes forfatteren at give et godt billede af denne udvikling og baggrunden derfor, idet baade de ledende statsmænds politik og de mere fremtrædende økonomiske forfatters anskuelse stilles os for øje. Den rolle, udenlandske fabrikanter og arbejdere, undertiden ogsaa udenlandske svindlere, spillede, træder gentagende frem, om end det maaske kan siges, at forholdene i saa henseende klarlægges bedre for tiden umiddelbart efter kommercekollegiets oprettelse end senere.

Skulde der gøres en indvending mod fremstillingen som helhed, skulde det vel være denne, at paa trods af bogens titel belyses nok saa meget industripolitik som industrien selv. Der er noget tilfældigt i de industriforetagender, som bliver omtalt. I næstsidsste kapitel gives der ganske vist i forbindelse med omtale af teknikens udvikling en oversigt over forskellige industrigrupper og vigtige foretagender inden for dem. Men medens her og andensteds i bogen ofte ret ubetydelige foretagender nævnes, mest for at belyse industripolitiken, er adskillige foretagender af større omfang eller mere grundlæggende karakter ladet uomtalte. Det er naturligt, at tekstilindustrien, som i ganske særlig grad var genstand for regeringens omsorg, og som baade for de enkelte foretagenders og for helhedens vedkommende til tider antog et betydeligt omfang, behandles særlig udførligt, saa at den i det nævnte kapitel som i hele bogen faar broderparten af pladsen. Men der burde dog vist have været anvendt lidt mere omhu paa at fremdrage i al fald mere betydende foretagender inden for andre industrigrupper. Man kan ikke frigøre sig for den forestilling, naar man ser henvisningerne under teksten, at forfatteren har anvendt mere arbejde paa at fremdrage arkivmateriale, hvad der i og for sig er fortjenstfuldt, end paa at udnytte, hvad der allerede forelaa i trykken. Det er saaledes betegnende, at han af C. Nyrops industrihistoriske arbejder kun henviser til de større værker om N. L. Reiersen og Joh. Fr. Classen.

Enkelte industrier foruden tekstilindustrien som sukkerraffinaderierne og læderindustrien faar en saadan omtale, som der i forhold til deres betydning kan tilkomme dem. Ogsaa tobaksindustrien, der i begyndelsen af denne periode var knyttet til smaa haandværksmæssige bedrifter, men mod

slutningen omfattede adskillige store foretagender, behandles i passende omfang; dog vilde det have været naturligt at omtale den begyndende cigarfabrikation under slutningen af krigen mod England (se Carl E. Christensen i Hist. Medd. om København 2. R. III s. 417—42). Derimod er papirindustrien, som første bind viste stor interesse, i dette bind kun lige berørt, skønt der i den samling af aktstykker, som Nyrop har udgivet i sin bog »Strandmøllen«, findes rigeligt stof til belysning af denne industris udvikling, og skønt i al fald selve Strandmøllen i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. aarhundrede hørte til de større industriforetagender (1788 havde Drewsen 54 personer i sit brød paa fabrikken, foruden at et stort antal personer var beskæftiget med kludesamling. Se nævnte værk s. 222—23). Heller ikke metalindustrien forekommer mig tilfredsstillende fremstillet. Ganske vist faar tidens to største etableringer paa dette omraade, Kronborg geværfabrik og Frederiksværk, hvad der kan tilkomme dem, og der omtales nogle banebrydende jernstøberier. Men omtalen af mekaniske værksteder er ret tilfældig. Der nævnes flere ret ubetydelige, medens den førende mekaniker omkring aarhundredskiftet H. C. Gamst, der 1789 havde 43 arbejdere, og som syslede med konstruktion af dampmaskiner og meget andet, (se Nyrop i Museum 1892 II s. 15—54) helt forbigaaes. Med hensyn til den tekniske udvikling, som kapitel XV behandler, burde vel dampkraftens første indførelse i industrien være omtalt. Men her vil maaske det følgende bind gribe tilbage.

Medens saaledes kapitel XV knap nok giver det billede af dansk industri mod slutningen af perioden, som man kunde have ventet, er der i bogens sidste kapitel vedrørende arbejdskraften givet væsentlige nye bidrag til opfattelsen af de herhenhørende spørgsmaal. Navnlig er der samlet en hel del angivelser af lønforholdene baade blandt de mere kvalificerede og blandt de ukvalificerede arbejdere. Ligeledes gives der flere bidrag til belysning af børnearbejdets udbredelse og betydning. Navnlig til spinding toges børnene tidlig til hjælp, ogsaa før maskinernes og fabrikernes tid. Arbejdernes retslige stilling over for arbejdsgiverne faar ogsaa en orienterende behandling.

Selv om der som i det foregaaende omtalt er punkter, hvor man kunde have ønsket et klarere og efter evne fuldstændigere billede af, hvad der i hin periode fandtes i Danmark af, hvad man kunde kalde industri, efterlader dog denne bog det helhedsindtryk: dansk industri var endnu da kun i sin vorden, det var en industri, der kun bevægede sig ved hjælp af statskrykker, og kun i lys af senere tiders udvikling kan vi i grunden se de spirer, som trods alt dengang blev nedlagt. Det vil være forbeholdt det kommende bind at vise, hvordan disse spirer skød frem, blomstrede og satte frugt.

Even Marstrand.

BETÆNKNING AFGIVET AF HUSASSISTENTKOMMISSIONEN AF 1942. København 1943.

I Kommissoriet hedder det, at Kommissionen har til »Opgave at undersøge Omfanget af en eventuel Mangel paa Husassistenter og de forskelligartede Aarsager hertil samt de Midler, som maatte kunne bringes i Anvendelse for